

KAPITTEL 7

Etiske utfordringer i ekstremismeforskningen i Norge

*Lars Gule*¹

In this chapter, five ethical challenges in research on extremism are discussed. First, how to take into consideration the interests of survivors of terrorist attacks and their dependants in order to avoid re-traumatisation. Second, the collection and treatment of sensitive personal data in research on extremists, as even (suspected) extremists have a right to privacy. Third, the duty to prevent harm if the researcher learns about planned violent crimes during his/her research. Fourth, the danger of researchers in aiding extremists in clarifying their ideology. Fifth, the danger of researchers aiding extremists and terrorists in developing their violent strategies. All these challenges are serious. They could indicate that research on extremism should be avoided all together. However, knowledge about extremists and their extreme ideologies and strategies are needed in order to prevent violence and terrorism, and research will be carried out regardless – especially by various security services.

¹ Førsteamanuensis, Institutt for internasjonale studier og tolkeutdanning, Høgskolen i Oslo og Akershus

Such investigations will most often be classified. Thus, it will be unknown to the public. In an open and democratic society, research based knowledge should be available to the community as it is this public, which will be ultimately responsible for counter-extremism and counter-terrorism policies. Accordingly, open and accessible research on extremism outweighs the disadvantages and possible pitfalls of such research as researcher have a responsibility to inform the public about various aspects of extremism.

Innledning

De etiske utfordringene ved forskning på ekstremisme og ekstremister ble tydelige da Anders Behring Breivik vinteren 2013–2014 sendte ut invitasjoner til et knippe forskere og tilbød dem å intervju ham. De nasjonale forskningsetiske komiteene ville sette søkelys på en del av utfordringene disse henvendelsene representerte, gjennom et seminar i april 2014 (De nasjonale forskningsetiske komiteene 2014; Severinsen 2014). Ville det være riktig å formidle terroristens synspunkter til et større publikum, om enn i en forskningsmessig relevant sammenheng? Hva med hensynet til de pårørende som vil trekke et glemselens slør over hele mannen og alt han står for?

Slike forskningsetiske problemstillinger er likevel bare noen av flere som dukker opp i forskningen på ekstremisme og ekstremister. I dette kapitlet vil jeg se nærmere på følgende fem hovedutfordringer:

- Hensynet til overlevende og pårørende for terrorhandlinger
- Personvern når det forskes på ekstremister
- Avvergingsplikten
- Faren for å hjelpe ekstremister i å avklare sin ideologi
- Faren for å hjelpe ekstremister og terrorister i å utvikle sine voldsstrategier

Dette er ikke de eneste problemstillingene som er relevante. Mye av forskningen foregår på/via Internett, noe som reiser egne utfordringer (Buchanan og Zimmer 2012). Viktige utfordringer som heller ikke drøftes, er bruken av skjult observasjon – som bruk av falske profiler på Internett eller falsk identitet ved rekruttering til intervjuer, eller «provokasjoner» gjennom intervensjoner i ekstreme miljøer på nett eller i fysisk forstand, blant annet gjennom falske profiler/identiteter. Slike tilnærminger kan gi verdifull informasjon, men er ved første øyekast i strid med mange forskningsetiske regler, som informert samtykke, mulighet til å reservere seg, informasjon om resultater og publisering (Bikson mfl. 2007, von Hippel 2015, men også Reynolds 2012). Heller ikke spørsmål om etiske utfordringer gjennom den risiko forskerne selv utsettes for i kontakt med ekstremister, tas opp her (men se Lee-Treweek og Linkogle 2000 og Speckhard 2009 for mer om dette).

I dette kapittelet forstås ekstremisme som en videre kategori enn terrorisme, men slik at all terrorisme er former for ekstremisme, mens alle former for ekstremisme ikke nødvendigvis fører til terrorisme.

Ofre og pårørende

Den første problemstillingen er generell fordi det alltid vil være ofre og etterlatte etter terrorhandlinger som kan få revet opp mentale sår, noen ganger lang tid etter hendelsene. I Norge er problemstillingen viktig når det gjelder forskning på terrorhandlingene 22. juli 2011. Mange av de overlevende og pårørende etter ofrene ønsker minst mulig omtale av Breivik. De ønsker å glemme ham og det han står for. Dette er et legitimt ønske og noe forskere også må forholde seg til. Men hvordan?

Det er fortsatt mye å lære om terrorhandlingene 22. juli 2011, selv om det foreligger et omfattende kompendium som beskriver

en del av motivene og framgangsmåten. Slik utvidet kunnskap kan være viktig for å forstå og for å forebygge. Av samme grunn er det også behov for forskning som ikke kan utelukke intervjuer eller samtaler med Breivik. Flere detaljer i hans motivasjon og hva som påvirket ham i tiden fram til terrorhandlingen, samt mer kunnskap om hvordan han har videreutviklet sin ideologiske posisjon, er av faglig interesse. Dette var bakgrunnen for at professor Øystein Sørensen og jeg selv sa ja til å møte Breivik.²

For å forminske de uønskede effektene dette kan ha for ofre og pårørende, er det behov for et godt samarbeid mellom forskeren eller forskerne og støttegruppen for pårørende. Et slikt samarbeid skal selvsagt ikke føre til at de overlevende og pårørende skal avgjøre hva det skal forskes på, og hvordan dette skal gjøres, men det er rimelig at forskere tar hensyn til de sterke følelsene denne typen forskning kan resultere i ved publisering. Særlig når formidling av forskningsresultatene kan nå et bredt publikum.

For professor Sørensen og meg selv var det også avgjørende at ikke Breivik skulle styre vår forskning, verken ved å legge urimelige begrensninger på hva vi kunne spørre om, eller ved å kreve innflytelse på valg av terminologi eller formuleringer av funn når vi skulle publisere. Dette ga vi uttrykk for på en slik måte at dette ble offentlig kjent, blant annet via det seminaret i april 2014 som inspirerte dette kapittelet. Dette var trolig en medvirkende grunn til at Breivik avbrøt kontakten med oss.

De fleste forskere vil formidle sin forskning i fagartikler, rapporter og/eller bøker. Disse har tradisjonelt et begrenset nedslagsfelt – i hovedsak fagfeller – og vil derfor i beskjeden grad berøre ofrene for terror. Men når det gjelder Breiviks terrorhandling i Norge, framstår

2 Sørensen og jeg er begge med i Nettverk for studier av totalitarisme og demokrati (NEST), se <http://www.hf.uio.no/iakh/forskning/nettverk/totalitarisme/> for mer informasjon.

denne som så spesiell at også forskning på og omkring handlingen og terroristen selv vil vekke stor interesse i en rekke medier i mange år framover. Derfor er det all grunn til å tro at denne forskningen vil ha et langt bredere nedslagsfelt og derfor også sterk påvirkning på befolkningen enn det meste av annen og beslektet forskning. Det finnes belegg for dette i forskning på etterlatte etter 11. september-angrepet 2001 (Christ 2010, Stovall-McClough og Cloitre 2006). Det viste også oppmerksomheten som Breiviks invitasjon til forskere fikk i mediene, og interessen for seminaret til De nasjonale forskningsetiske komiteene i april 2014.

På den andre siden er det mulig at også ofre for islamistiske terrorhandlinger i utlandet, men med utspring i Norge, kan oppleve forskning på norske ekstreme islamistiske terrorister tilsvarende belastende, særlig ved publisering i internasjonale kanaler, om enn vi ikke har eksempler på dette til nå. Derfor bør problemstillingen også ses mer generelt enn bare knyttet til Breiviks handlinger. Spørsmålet blir dermed hvordan man kan ta tilbørlig hensyn til ofre og pårørende for terror uten at dette går ut over forskningens målsettinger og integritet.

Det enkleste svaret er trolig at man informerer ofre og pårørende om pågående forskning og forestående publisering, hvis mulig. I den norske konteksten omkring Breiviks terror vil formidling gjennom støttegruppen være en aktuell tilnærming. Det vil neppe være like enkelt å informere og eventuelt koordinere med ofre utenfor Norges grenser, men det bør kanskje forsøkes likevel.

Videre vil dette handle om presentasjonen av forskningsmaterialet. Det vil trolig være måter å beskrive hendelsesforløp og forskningsfunn på som er mer belastende enn andre. Her vil det være forskningsformålet som må ligge til grunn, men ingen forsker har fullmakt til å opptre urimelig hensynsløst.

Den etiske vurderingen i denne sammenheng innebærer en avveining av to hensyn – behovet for ny kunnskap mot ofre og pårørendes

behov for å legge hendelsen bak seg, blant annet for å hindre retraumatisering. Det er ingen enkel avveining, og det er neppe mulig å gi et fasitsvar. Men forskere kan i alle fall ikke ignorere hensynet til ofre og pårørende i sin jakt på kunnskap og forståelse.

Personvern

Kunnskap om *hvem* som blir ekstremister, er viktig for å kunne forklare *hvordan* og *hvorfor* ekstremiseringsprosessen skjer. «Hvem» i denne sammenheng dreier seg om innsikt i sentrale sosioøkonomiske variabler som etnisk opprinnelse/tilhørighet, familiebakgrunn, utdanning, økonomisk status, arbeidsforhold, (psykisk) helse og kriminalitet. Svar på «hvordan» og «hvorfor» krever at vi også må kunne forstå motiver, blant annet på bakgrunn av politisk-ideologisk og/eller religiøs overbevisning og aktivitet. Alt dette er personopplysninger, mange av dem av sensitiv art. I norsk sammenheng er nærgående studier av Breiviks barndom og forholdet til moren eksempler (Borchgrevink 2012; Christensen 2013). Internasjonalt foreligger det flere studier av islamistiske terrorister hvor også psykisk helse tematiseres (for eksempel Sageman 2004; Bakker 2006).

I Norge er behandling av personopplysninger, herunder sensitive opplysninger, lovregulert (jf. personopplysningsloven §§ 8 og 9). Personopplysninger skal ikke brukes eller spres i forbindelse med forskning uten at flere hensyn er tatt. Anonymisering av informanter og de det forskes på, er viktig og står også sentralt i en rekke forskningsetiske regler, nasjonalt og internasjonalt (NESH 2016, AoIR 2002, AoIR 2012, British Sociological Association 2002; se også van Gorp 2013). I det følgende ser jeg nærmere på (1) anonymitet og anonymisering og (2) fritt og informert samtykke.

Det kan være vanskelig å sikre anonymitet når man forsker på små utvalg, som man gjerne gjør i mye av forskningen på ekstreme

holdninger og handlinger. I mindre og gjennomsluktige samfunn kan en enkelt forskningsmessig viktig opplysning være tilstrekkelig til å identifisere en person. Dette skal i prinsippet unngås. På den andre siden vil ofte personer med ekstreme holdninger – som fremmedkrigere – allerede være kjent i lokalmiljøet. Men om personene ikke er kjent i sine miljøer, kan forskere komme til å bidra til en svært uheldig stigmatisering av personer, nettopp fordi personene identifiseres med svært omstridte normer og verdier (van Gorp 2013; Speckhard 2009).

I forbindelse med rettsaker blir også mye kjent om personers bakgrunn og motiver. Dette gjelder for en del tiltalte fra både ekstreme islamistiske og høyreekstreme miljøer. En del av dette stoffet blir presentert for allmennheten gjennom mediens referater – og slett ikke alltid anonymisert.

Det er derfor både et paradoks og et dilemma at journalister kan samle og presentere stoff om ekstremister som forskere ikke like enkelt kan samle, sammenstille og presentere. For forskere vil en slik sammenstilling med sensitive personopplysninger også fra åpne og tilgjengelige kilder som presse og sosiale medier i utgangspunktet kreve konsesjon, dvs. tillatelse fra Datatilsynet (jf. personopplysningsloven § 33), med mindre det foreligger en tilråding fra et personvernombud (jf. personopplysningsforskriften § 7-27). Og selv når personopplysningene ikke er sensitive, kreves det *informert samtykke* fra dem det forskes på (personopplysningsloven § 8; se også De nasjonale forskningsetiske komiteene 2006). I prinsippet er ikke dette et urimelig krav, men det vil i praksis kunne gjøre det umulig å gjennomføre relevant forskning fordi det ikke er mulig å innhente det informerte samtykket. Det kan være flere grunner til dette, men det er opplagt vanskelig å komme i kontakt med personer som befinner seg i en krigssone, som de norske fremmedkriegerne i Syria og Irak, eller som allerede er døde (uten at dette er offisielt bekreftet). Videre kan en rekke personer – som hjemvendte

fremmedkrigere – velge å gå under jorda, dvs. gjøre seg utilgjengelig for kontakt med forskere og andre, fordi de ikke ønsker oppmerksomhet eller å bli oppdaget av politi og påtalemyndighet, som jo kan forventes å fremme tiltaler mot dem for støtte til eller deltakelse i en terrorgruppe. Det siste forholdet gjør det også vanskelig for forskere å få gjennomført intervjuer med hjemvendte fremmedkrigere, men dette er mer av en kildeutfordring og et eventuelt metodeproblem (se Hemmingsen 2011).

Dilemmaet i denne forbindelse består i at forskere gjerne *vet* mye fordi de har lest aviser, gått gjennom Facebook-profiler og -kommentarer, vært til stede under rettssaker, har snakket med noen av ekstremistene, og så videre, men ikke har anledning til å systematisere denne kunnskapen (andre steder i enn i eget hode) og presentere den i form av tabeller og analyser fordi dette er sensitiv personinformasjon. Samtidig er kunnskapen samfunnsmessig viktig skal man kunne bidra til forebygging av ekstremisme og ekstreme handlinger. Forsvarets forskningsinstitutt (FFI) har forsøkt å få tillatelse fra Datatilsynet til å sammenstille informasjon fra åpne kilder, dvs. avisartikler, intervjuer, Facebook-sider og lignende. «Vi ønsket å systematisere informasjon som ligger ute på internett for å lage profiler på fremmedkrigerne», uttalte leder av et forskningsprosjektet om dette ved FFI, Thomas Hegghammer, til VG i august 2015 (Bergo 2015). Betingelsen Datatilsynet stilte for gjennomføring av prosjektet, med krav om at de registrerte fremmedkrigerne måtte informeres om at de ble forsket på, var umulig å innfri, mente miljøet ved FFI, blant annet fordi fremmedkrigerne i stor grad befinner seg utenfor rekkevidde i områder herjet av borgerkrig. Datatilsynet mente likevel dette ville være mulig å få til (Thon 2015). For FFI ble det imidlertid for tidkrevende.

Selv om det stilles andre krav i andre land, møter også internasjonale forskerkolleger utfordringen og må forholde seg til både

nasjonal lovgivning og fagfeltets forskningsetiske retningslinjer (Reynolds 2012). Uansett, dilemmaet har ingen enkel løsning. For det er grunn til å ta personvernet på største alvor, samtidig som vi også har behov for solid kunnskap for å kunne motvirke ekstremisering. Det er derfor nødvendig å avklare forholdet mellom hensynet til informanten og behovet for forskningsbasert kunnskap. Dette er tematisert i forskningsetiske retningslinjer, men må altså vurderes både for hvert forskningsprosjekt og hver enkelt informant.

Avvergingsplikten

Dersom forskere får tilgang til informanter og kilder som er ekstremister, kan man også få kunnskap om begåtte eller planlagte ekstreme handlinger. Slike handlinger kan også dreie seg om alvorlige forbrytelser. Her dukker fort dilemmaet opp mellom avvergingsplikten og forskerens taushetsplikt overfor informanten.

Selv om hovedregelen i Norge er at man ikke har plikt til å melde fra til myndighetene eller andre dersom man får kunnskap om at en straffbar handling er i gjære, uten at man selv på noen måte medvirker til handlingen, finnes det unntak. § 196 i den nye straffeloven pålegger alle, under trussel om straff, en plikt til å avverge visse grovere forbrytelser. Dette gjelder for terrorisme, krigsforbrytelser, drap, seksuelle overgrep – særlig mot barn, kidnapping og grovere tilfeller av vold (Store norske leksikon og Elden 2015; se også Fosshem og Ingierd 2013). Mye av dette er ekstreme handlinger som for eksempel fremmedkrigere kan ha vært med på – eller som planlegges gjennomført i Norge eller andre steder. Dette gjelder derfor også handlinger i utlandet gjennomført av norske borgere eller en person med bosted i Norge (jf. straffeloven § 5).

Forskere har også en avvergingsplikt dersom han eller hun får kunnskap til konkrete terrorplaner, drap eller andre voldshandlinger.

Det er likevel et relevant spørsmål hvor langt avvergingsplikten strekker seg, noe som også henger sammen med forståelsen av terrorbegrepet og -fenomenet. Sosiologen May-Len Skilbrei drøfter dette på en opplysende måte i sammenheng med egen forskning på prostitusjon og mulig menneskehandel (Skilbrei 2013). Det må med andre ord gjøres skjønnsmessige vurderinger.

Har man plikt til å (medvirke til å) forhindre at noen reiser til Syria for å slutte seg til *jihad* mot regimet i Damaskus? Har man plikt til å forhindre dette bare dersom man har opplysninger om at vedkommende potensielle fremmedkriger har valgt å reise til en organisasjon – for eksempel *Jabhat al-Nusra* eller Den islamske staten – som står på noen lands lister over terrororganisasjoner? Å slutte seg til en terrororganisasjon er etter norsk lov en alvorlig forbrytelse, med en strafferamme på inntil 10 år, jf. straffeloven §§ 131–144. Men medlemskap i en gruppe innebærer ikke nødvendigvis at medlemmet vil begå terrorhandlinger. Det kan således reises alvorlige innvendinger mot omfanget av den norske terrorlovgivningen. Derfor reises det et dilemma om en forsker i en intervjusituasjon får kunnskap om at noen planlegger å reise til Syria. Er dette noe han eller hun har en lovpålagt plikt til å (bidra til å) avverge? Her kan situasjonen også variere fra land til land. (Britisk lovgivning er streng, og forskere risikerer for eksempel tiltale bare for å være i besittelse av materiale publisert av terrorister (Jones og Bhui 2008)).

For Norges del er det mulig å finne noe veiledning i Høyesteretts avgjørelse i saken Ulrik Imtiaz Rolfsen anla mot Den offentlige påtalemyndighet etter at PST beslagla upublisert filmmateriale hos ham i juni 2015. Politiet hadde under etterforskningen av en sak om overtreddelse av straffeloven 1902 § 147d foretatt beslag av upublisert filmmateriale hos Rolfsen. Han arbeidet med en film som skulle belyse hvorfor norske borgere lar seg verve som fremmedkrigere i Syria. Høyesterett opphevet beslaget. På den ene siden la Høyesterett ved

avveiningen til grunn at vektige samfunnsinteresser tilsa at påtalemyndigheten fikk tilgang til materialet, mens det på den andre siden ble vist til at særlig sterke kildevern hensyn gjorde seg gjeldende, og at tvil om hvorvidt kildevernet skulle vike, skal falle ut til fordel for kildevernet. På bakgrunn av interesseavveiningen og det brede vernet Den europeiske menneskerettsdomstol på grunnlag av Den europeiske menneskerettskonvensjons artikkel 10 har oppstilt for upublisert materiale som kan avsløre uidentifiserte kilder, var det ikke grunnlag for å la kildevernet vike. Det er grunn til å håpe at dette kildevernet også omfatter forskere og deres kilder. For førstevo-terende dommer skriver:

(69) As [Rolfens] filmprosjekt har som formål å avdekke hva som motiverer norske statsborgere til å bli Syriafarere og hvordan C og hans trosfeller i Profetens Ummah kommuniserer med trosfeller. A har gitt uttrykk for at filmen skal gi innsikt i terrororganisasjonen Den islamske staten og deres forsøk på å islamisere verden. Jeg nevner at filmprosjektet har økonomisk støtte fra Norsk Filminstitutt og Fritt Ord.

(70) Etter min vurdering er As filmprosjekt i kjernen av undersøkende journalistikk; det griper fatt i et sentralt og presserende samfunnsproblem hvor allmenheten og myndighetene har behov for kunnskap og innsikt. Undersøkelsene er gjort mulig fordi A har en særlig og tillitsbasert tilgang til et lukket islamistisk miljø. Jeg legger til grunn at et effektivt kildevern er helt avgjørende for at filmen kan realiseres. Så vidt jeg forstår, er også konsekvensen av politiets ransaking og beslag at kildene har trukket seg.

(71) På denne bakgrunn gjør det seg derfor gjeldende særlig sterke kildevern hensyn. Men også hensynet til etterforskningen i en så alvorlig sak veier tungt. Politiet har imidlertid en rekke etterforskningsmetoder til disposisjon i saker som dette, og det fremstår

som uklart hvor nødvendige opplysningene i det beslaglagte film-materialet er for etterforskningen. Det er også et moment i helhetsvurderingen at Bs reise til Syria var avverget da ransakingen fant sted (Norges Høyesterett 2015).

Det er også klart at forskning på ekstremisme, med formål å avdekke hva som motiverer og ellers kan forklare hva som får personer til å ville gjennomføre ekstreme – og voldelige – handlinger, «griper fatt i et sentralt og presserende samfunnsproblem hvor allmenheten og myndighetene har behov for kunnskap og innsikt».

I et parallelt tilfelle kan altså jusen gi forskningsetisk veiledning, men det er ikke alltid informasjon man får, vil passe så godt inn i et slikt mønster. Dette innebærer at det uansett vil ligge forskningsetiske utfordringer her. Det fikk sosiologen Katrine Fangen erfare da hun gjorde feltarbeid blant rasister og nynazister i Oslo i begynnelsen av 1990-årene (Fangen 1998). Hun ble vitne til opptakten til voldshandlinger hvor særlig én episode var meget alvorlig. Det aktuelle høyreekstreme miljøet hadde hatt flere sammenstøt med Blitz-miljøet den siste tiden, og Fangen skjønte at de selv planla «noe»; hun merket at hun var mer uønsket i gruppen enn vanlig. Flere virket urolige, én hadde skutt i lufta med en hagle, én ravet rundt med en diger kjepp. Forskeren ble med da gruppen beveget seg mot Youngstorget, men der fikk hun klar beskjed: «nå er det vel best du drar hjem» (Ekern 2002). Dagen etter kunne hun lese i avisen at høyreekstremistene hadde angrepet Blitz, kastet molotov-cocktails mot huset og skutt med hagle.

Hvor mye kan man si at Fangen visste? Burde hun advart Blitz eller uttrykt sin bekymring overfor politiet (PST)? Fangen har selv tematisert dette (Fangen 1998). Etter at hun selv hadde fortalt om denne episoden på et møte arrangert av SOS Rasisme, sendte Blitz-miljøet et brev til Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH) med ønske om en vurdering

av de etiske sidene ved den typen forskning. Blant annet problematiserte de hennes manglende anmeldelse av opptakten til angrepet og om dette kunne forsvares av hensyn til forskningen, eller om det ville være viktigere å bryte tillitsforholdet til miljøet hun fulgte, for å hindre tap av menneskeliv (Ekern 2002).

Den gang svarte NESH at de gir anbefalinger og råd, men ikke har myndighet til å være en dømmende instans. Komiteen viste til de retningslinjene de har utarbeidet, hvor det heter at «Forskeren må unngå å bli medskyldig i ulovligheter», og at det finnes en rettslig plikt til å avverge særlig alvorlige lovbrudd (Ekern 2002). Svaret kan tolkes som at NESH mente at Fangen burde bli anmeldt. Men flere uklarheter belyser at dette ikke var et svar uten forbehold. Hva ligger det i å være klar over at en forbrytelse skal bli begått? Det lå usikkerhet i situasjonen, og derfor var det også rom for tolkninger. Komiteens konklusjon den gang var at det ikke finnes noe fasitsvar på et slikt dilemma som Fangen ble satt i (Ekern 2002; se også Jipson og Litton 2000: 156f). Men at det er vanskelig å finne et entydig svar, begrenser ikke behovet for etisk refleksjon.

Det samme behovet for etisk refleksjon gjelder også om man får kunnskap om forbrytelser som allerede er begått. Selv om jusen ikke pålegger noen å bidra til oppklaring av slike forbrytelser, kan det oppfattes som en moralsk plikt, ikke minst av hensyn til ofre og pårørende. Det kan også ligge en mulighet til å forhindre gjentakelse i oppklaring og straffeforfølgelse av en allerede begått forbrytelse. Derfor må denne moralske plikten til også å anmelde allerede begåtte forbrytelser veies opp mot forskeres plikt til å beskytte og anonymisere kilder. Og forskerens plikt til å framskaffe kunnskap.

Ideologi

Verken ekstreme islamister eller høyreekstremister i Norge har en klar og konsistent ideologi. Dette illustreres av kompendiet til

Anders Behring Breivik. Dette er et sammensurium av ideer og ideologiske brokker satt sammen på en løs og sprikende måte. Mange forskere forsøker å forstå ved å lese og *tolke* disse tekstene. Dette gjelder også meg selv og kolleger jeg har diskutert saken med, særlig under rettssaken. Slike samtaler og diskusjoner om tolkninger vil i neste omgang bli presentert i mediene og i faglige arbeider. Dette gjorde også de sakkyndige på ekstremisme og terrorisme i rettssaken mot Breivik i 2012. En slik prosess har også til hensikt å skape sammenheng og konsistens. Problemet oppstår når det i utgangspunktet *ikke* er en slik konsistens og sammenheng i de ideene man fokuserer på og vil forstå. For ved å levere mer konsistente tolkninger av teksten kan også forskere bidra til klargjøring av ekstremisten(e)s eget idéunivers.

Breiviks ideologiske «utvikling» fra publiseringen av kompendiet og terroren 22. juli 2011 og til i dag kan illustrere dette. I kompendiet nedtoner Breivik kraftig sin tilhørighet til den nazistiske tradisjonen innenfor høyreekstremismen. Han er heller ikke eksplisitt antisemitt. Det er i og for seg ingen grunn til å tvile på at dette var Breiviks (uklare) posisjon da han satte sammen sitt kompendium. Under rettssaken blir hans nazistiske holdninger tydeligere, men likevel ikke eksplisitt uttrykt. Flere forskere som uttalte seg som sakkyndige vitner, poengterer likevel det nære slektskapet med nazistisk ideologi som er å finne i Breiviks kompendium og uttalelser i retten. Etter domfellelsen har Breivik så sendt ut en rekke ideologiske meldinger og rundskriv hvor han tilkjenner at han er nasjonalsosialist. Han har «etablert» et fascistisk parti, og han bekjenner seg til Vidkun Quisling som en forløper (Breivik 2014). Det kan ikke sies sikkert uten nærmere undersøkelser (eventuelt intervjuer), men det er grunn til å tro at Breivik har blitt påvirket av forskernes tydeliggjøring av hans ideologi og den ideologiske tradisjonen han står i, blant annet fordi noen av forskernes formuleringer av hans ideologi kan

spores i hans senere uttalelser. Slik kan forskerne ha bidratt til en avklaring av hans egen posisjon og dermed til utviklingen av hans ekstreme ideologi. Seniorforsker Terje Emberland, et av de sakkyndige vitnene i rettssaken, sier det slik i et foredrag, etter å ha undersøkt Breiviks ideologiske utvikling etter publiseringen av kompendiet: «It is obviously a chilling and ethically challenging fact that I, along with the other expert-witnesses, apparently have contributed in shaping his cut-and-paste ideas into a more coherent whole. In his cell the real Breivik has fed on this ideal type Breivik» (Emberland 2015). Lignende tanker har Mattias Gardell gjort seg, både etter å ha intervjuet Aryan Nations-medlemmer i amerikanske fengsler (Gardell 2003), for ved gjenbesøk har han opplevd å få sin framstilling av deres ideologi reproduisert, og etter å ha vært sakkyndig i Breivik-saken (personlige meddelelser).

Men ikke bare kan forskere komme til å bidra til avklaringer og tydeliggjøring av ideologiske posisjoner, de kan også bidra til spredning av de ideologiske posisjonene. Ved at de presenterer og formidler sine funn og analyser i fagartikler og andre studier, gir de også ideologien spredning, om enn i kritisk utgave. Det vil likevel være mulig for den studerte ekstremisten, in casu Breivik, eller andre og sympatiserende ekstremister å forholde seg til ideologien som sådan.

Beslektet med temaet ideologiavklaring, er at seriøs forskning på ekstreme personer, grupper og ideologier også kan bidra til å *legitimere* deres ekstremisme (Gabriel 2000), men dette skal ikke utdypes her.

Utvikling av voldsstrategier

Vi trenger kunnskapen for å kunne forebygge, men forskere kan dermed også bidra til å raffinere ekstremisters og terroristers metoder og strategier. Det er kjent at bøker og fagartikler om Al Qaida

ble funnet i Osama bin Ladens bokhylle i Abbottabad (Office of the Director of National Intelligence n.d. [2015]). I de tidsskriftene som ble funnet, har også norske forskere publisert studier av den moderne salafi-jihadismen, Al Qaida og andre islamistiske grupper. Innsikter fra slike studier kan ha blitt inkorporert i Al Qaidas tenkning og strategier slik at man for eksempel vil kunne unngå eller omgå sikkerhetsforanstaltninger, sikre større voldseffekt og/eller mediegjennomslag, og dermed mer effektiv opinionsspåvirkning, uten at vi kan si dette sikkert uten nærmere analyser. Men i dag er det all grunn til å tro at Den islamske staten (IS) har betydelig kompetanse, i form av tidligere etterretningsoffiserer fra Saddam Hussains regime, til å analysere faglige studier av IS' ideologi, strategi, taktikk, rekrutteringspraksis, mediestrategi og så videre. Dette vil gjøre det mulig å motvirke, eller i alle fall svekke effekten av, de tiltak som ulike lands myndigheter iverksetter i kampen mot ekstremisme og terrorisme.

Konklusjoner

Med så mange forskningsetiske dilemmaer, inkludert mulighetene for å bidra til ekstremister og terroristers ideologiske, strategiske og taktiske utvikling og gjennomføringsevne, kan man lure på om det i det hele tatt er forsvarlig å studere – og publisere om – ekstremisme og terrorisme. Når svaret likevel er et klart ja, er det fordi slik forskning uansett vil og må bli gjennomført av ulike lands politi- og etterretningstjenester. Slike studier vil ofte være gradert og unndratt seriøse fagfellevurderinger. Dette innebærer at viktige beslutningstakere og opinionen ikke får innsikt i det grunnlaget som politiet og etterretningstjenestene har for sine handlinger. Ved at det ikke finnes åpen og tilgjengelig forskning om temaet, vil det heller ikke være mulig å vurdere om de aktuelle myndighetene handler på et holdbart grunnlag, og om deres virkemidler er sakssvarende.

Dette innebærer helt generelt at både det spesifikke kontraekstremisme- og kontraterrorbehovet og det generelle samfunnsbehovet for kunnskap må veies opp mot problemene med slik forskning. Selv om det finnes dilemmaer, er konklusjonen at fordelene med forskningen er større enn ulempene. Det er viktig med solide kunnskaper for å kunne forebygge, avverge og begrense voldelig ekstremisme og terrorisme. Like viktig er det at denne kunnskapen er tilgjengelig for allmennheten i åpne, demokratiske samfunn. For det er allmennheten som til slutt er ansvarlig for den politikken som føres i våre demokratier. Forskeres etiske ansvar for å bidra til en opplyst allmennhet er således meget tungtveiende.

Annen anbefalt litteratur

Den norske og internasjonale forskningslitteraturen om forskningsetikk er stor og godt kjent. Forskningsetiske utfordringer knyttet til ekstremismeforskningen kan sies å bli indirekte berørt i denne litteraturen. En del arbeider fokuserer også eksplisitt på utfordringene knyttet til ulike former for ekstremisme, særlig terrorisme. For en bredere oversikt over mer av den relevante litteraturen, se bibliografiene i Bikson mfl. 2007, Falcone 2010 og Reding mfl. 2014.

Referanser

- Bakker, E. (2006). *Jihadi Terrorists in Europe*. Den Haag: Netherlands Institute of International Relations/Clingendael.
- Bergo, I.G. (2015). «FFI: Tør ikke forske på fremmedkrigere», vg.no, 13.08.2015, <http://www.vg.no/nyheter/innenriks/ffi-toer-ikke-forske-paa-fremmedkrigere/a/23500676/> (nedlastet 21.10.15)
- Bikson, T.K., Bluthenthal R.N., Eden R. & Gunn P.P. (Red.) (2007). *Ethical Principles in Social-Behavioral Research on Terrorism. Probing the Parameters*. Workshop proceedings, prepared for the National Science Foundation and the Department of Justice, RAND.

- Borchgrevink, A.S. (2012). *En norsk tragedie. Anders Behring Breivik og veiene til Utøya*. Oslo: Gyldendal.
- Breivik, A.B. (2014), skriv av 08.10.2014.
- Buchanan, E. A. & Zimmer, M. (2012), *Internet Research Ethics*. The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2016 Edition). <http://plato.stanford.edu/archives/spr2016/entries/ethics-internet-research/> (nedlastet 16.06.16).
- Christ, G. (2010). Social work contribution to a comprehensive model of mourning: the experience of bereaved families of fire-fighters killed on 9/11/01. *Progress in Palliative Care: Science and the Art of Caring*, 18 (4), 228–236.
- Christensen, M. (2013). *Moren. Historien om Wenche Behring Breivik*. Oslo: Achehoug.
- De nasjonale forskningsetiske komiteene (2006). *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi*. <https://www.etikkom.no/forskningsetiske-retningslinjer/Samfunnsvitenskap-jus-og-humaniora/>
- De nasjonale forskningsetiske komiteene (2014). *Frukostseminar: forskning på høgreekstremisme etter 22. juli*. <https://www.etikkom.no/Aktuelt/Nyheter/2014/Frukostseminar-forskning-pa-hogreekstremisme-etter-22-juli/> (21.02.14; nedlastet 31.01.16).
- Ekern, L. (2002). *Et «Fangens dilemma»*. *Forskningsetikk*, nr. 4, s. 15.
- Emberland, T. (2015). *The SS Phantasies of Anders Behring Breivik*. Foredrag under konferansen «Never Again 22 July?», Utøya, 18.10.2015.
- Falcone, J. M. (2010). «'I spy...': The (Im)possibilities of Ethical Participant Observation with Antagonists, Religious Extremists, and Other Tough Nuts», *Michigan Discussions in Anthropology*, 18 (1), 243–282. <http://quod.lib.umich.edu/cgi/p/pod/dod-idx/i-spy-the-impossibilities-of-ethical-participant-observation.pdf?c=mdia;idno=0522508.0018.108>
- Fangen, K. (1998). Fangens dilemma. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 15 (3), 257–269.
- Fosshem, H. & Ingierd, H. (Red.) (2013). *Forskerens taushetsplikt og meldeplikt*, Oslo: De nasjonale forskningsetiske komiteene. <https://www.etikkom.no/Aktuelt/publikasjoner/Forskeres-taushetsplikt-og-meldeplikt/>

- Gabriel, J. (2000). Whiteness. Endangered knowledge, endangered species? I: Lee-Treweek, G. & Linkogle S. (Red.) *Danger in the field. Risk and ethics in social research*. London: Routledge.
- Gardell, M. (2003). *Gods of the Blood: The Pagan Revival and White Separatism*. Durham, NC: Duke University Press.
- Hemmingsen, A.-S. (2011). Salafi Jihadism: Relying on fieldwork to study unorganized and clandestine phenomena. *Ethnic and Racial Studies*, 34 (7), 1201–1215. DOI: 10.1080/01429870.2011.568628.
- Jones, E. & Bhui, K. (2008). The new ethics of research into terrorism. *BMJ*, 337:a3069 DOI: <http://dx.doi.org/10.1136/bmj.a3069>.
- Jipson, A.J. & Litton, C.E. (2000). Body, Career and Community. The implications of researching dangerous groups. I Lee-Treweek, G. & Linkogle S. (Red.) *Danger in the field. Risk and ethics in social research*. London: Routledge.
- Lee-Treweek, G. & Linkogle S. (Red.) *Danger in the field. Risk and ethics in social research*. London: Routledge.
- Norges Høyesterett (2015), HR-2015-2308-A, lovdata.no, <https://lovdata.no/dokument/HRSTR/avgjorelse/hr-2015-2308-a> (nedlastet 27.11.15).
- Office of the Director of National Intelligence (2015). *Bin Laden's Bookshelf*. <http://www.dni.gov/index.php/resources/bin-laden-bookshelf> (nedlastet 31.01.16).
- Reding, A., van Gorp A., Robertson, K, Walczak, A., Giacomantonio, C & Hoorens, S. (2014). *Handling ethical problems in counterterrorism. An inventory of methods to support ethical decisionmaking*. Prepared for the Research and Documentation Centre on behalf of the National Coordinator for Counterterrorism and Security at the Netherlands Ministry of Security and Justice, RAND Europe.
- Sageman, M. (2004). *Understanding Terror Networks*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Severinsen, J. (2014). *Forskere vil intervju Behring Breivik*. <https://www.etikkom.no/Aktuelt/Nyheter/2014/Forskere-vil-intervju-Behring-Breivik/> (25.04.14; nedlastet 31.01.16).
- Skilbrei, M.-L. (2013). Hva betyr taushet? Taushetsplikten og varslingsplikten i vanskelig farvann. I: Fossheim, H. & Ingierd, H. (Red.) *Forskerens taushetsplikt og meldeplikt*. Oslo: De nasjonale forskningsetiske komiteene.

- Speckhard, A. (2009). Research Challenges Involved in Field Research and Interviews Regarding the Militant Jihad, Extremism, and Suicide Terrorism. *Democracy and Security*, 5:3, 199–222. DOI: 10.1080/17419160903183409.
- Store norske leksikon og John Christian Elden (2015). «Avvergelsesplikt», snl.no, <https://snl.no/avvergelsesplikt> (nedlastet 27.11.15).
- Stovall-McClough, K. C. & Cloitre, M. (2006). Traumatic Reactions to Terrorism: The Individual and Collective Experience. I Schein L., Spitz, H.I., Burlingame, G.M. og Muskin P.R. (Red.). *Psychological Effects of Catastrophic Disasters: Group Approaches to Treatment*, Binghamton, NY: Haworth Press.
- Thon, B.E. (2015). *Forsk på fremmedkrigere!* Dagbladet, 07.08.2015 <http://www.dagbladet.no/2015/08/07/kultur/meninger/fremmedarbeidere/debatt/kronikk/40498969/> (nedlastet 25.02.16).
- von Hippel, W. (2015). Ethically questionable research. I: Sternberg R.J. & Fiske, S.T. (red.). *Ethical challenges in the behavioral and brain sciences: case studies and commentaries* (155–156) New York, NY: Cambridge University Press. DOI:10.1017/CBO9781139626491.059